

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כו, תשל"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מחיי המלים

קמח. פרפר

בסיפורה 'חטאת אפרים', שנתפרסם ב'השקפה' מט'
שבט תרס"ב, משלבת חמדה בן יהודה, כדרכה, כמה וכמה
חידושי לשון מבית היוצר של אליעזר בן-יהודה בעלה.
ארבעה מהם כלולים בקטע קטן זה:

פנה אחת היתה כעין בית נכות קטן ושם...
פרפרים אדמדמים, ורודים, אפורים ומגונים בכל
גוני זהר הקשת...¹

פרפר הוא שם אחד מנהרות דמשק (ראה מלכים ב'
ה, יב). במילון בן-יהודה כרך י', שיצא בשנת כ"ז להצהרת
בלפור, בעריכת ג'ה טור-סיני, הובאה המלה פרפר וסימן
לצדה, שהוא סימן ל-חידושים שחדשו אחרים". פירושה
שם

"חרק בעל כנפיים דקות ורחבות... מצוי בדבור ובספרות
העברית החדשה".

1. הבאתי חלק מקטע זה ברשימתי על ורוד, אפור,
'לשוננו לעם' רל"ז, תשל"ג. שם נדפסו בטעות שתי יו"דים יתרות
במלים 'פרפרים' אדמדמים'. על מגוון ראה רשימתי ב'לשוננו
לעם' רמ"ז, תשל"ד.

נראה שמחדש המלה, בן־יהודה או אחר, הושפע מהמלה הערבית פֶּרְפֹּר – ציפור קטנה, וכן מהשמות הלועזיים של חרק זה, בעלי צלצול דומה, farfalla באיטלקית, papillon בצרפתית. השוה בעניין זה את רשימתי על חידוש דומה, בובה, ב'לשוננו לעם' רמז, תשל"ד.

באותו זמן רווח בספרות העברית כינוי אחר ל'פרפר', והוא ציפורת כרמים או ציפורת (ראה מילון אבן שושן במהדורתו האחרונה, ערך צפורת). גם ביאליק השתמש הרבה במלה זו ואף ייחד לה שיר, צפורת (תרס"ד), אבל לאחר זמן התעשת ובשירו 'לא הראני אלהים' (תרע"א) הוא אומר:

ואולי כִּפְרָפֶר מְסַבֵּב לְשִׁלְהֶבֶת

רִקְדָּה וּפְיוֹתָצָא נִפְשִׁי...

גם בכמה משירי הילדים שלו עוד ציפורת, אלא

1979².

קמט. תמרון

ב'מילון הלשון העברית' לאליעזר בן־יהודה, כרך שישה עשר, שיצא ב"שנת העשור למדינת ישראל (1959)–, בעריכת ג'ה טור־סיני, הובא הערך תמרון בעמ' 7812 בזה הלשון:

תְּמָרוֹן, תְּמָרוֹן שׁוֹ, – תרגיל צבאי, Manöver, manoeuvre, מלה שחידש אותה המחבר ע"פ הערב' תמרין משרש מרן במשמ'

2. בבדיקת שימושי ביאליק במלים ציפורת ופרפר נסתייעתי בספרם החשוב של א' אבן־שושן וי' סגל, קונקורדאציה לשירת ח"ג ביאליק, תש"ך.

תרגיל, והיום המלה משמשת גם בהשאלה בשימושי המלה הלועזית הנזכרת.

בהערות הובא הכתיב הערבי של המלים תמרין, מרן, וכן הערת העורך בסוגריים מרובעים:
לפי מקור המלה העיקר הוא תמרון, ולא תמרון, כאילו מן תמר.

כן הובאה המלה בין שייכי הערך מלחמה (באות מ'): תמרון, תמרונים (בלי ניקוד).

ככל הנראה היצעה המלה לראשונה ב'האור', שערך א' בן-יהודה, בִּיט חשון אלף ותתכ"ג לחורבן (תרנ"ב). במדור 'תחית הלשון' דן בעל המאמר (הוא העורך) בביטוי כבני מרון שבתוך "בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניך כבני מרון" (ראש השנה א, ב). לאחר שהוא סוקר את הפירושים השונים לביטוי זה הוא מסכם:

ועל כן ברור הדבר, כי לפי שמוש הלשון בימי שמואל ורב יהודה אם אמר אדם 'בני מרון' הבינו הכל שכוונתו על 'חיילות'. ובאמת יש במשמעת הפעל הזה בלשון ערבית (מרונא, מראנה עלי) מושג הנאה ל'חיילות' והוא: התרגל באיזה דבר קשה, למשל לתכסיס מלחמה וכדומה... ולהתרגלות אנשי הצבא למשל יאמרו תמרין (אקוירסיס בצרפתית), ומה נאה ויפה באמת הפרוש הזה בדברי המשנה: כל באי עולם עוברים לפני כבני 'מרון', לאמר כבני החיל בעת התרגלותם, העוברים לפני שר הצבא בסדר, זה אחר זה, כהערת רש"י. וזכינו איפוא לפעל ושם להמושג שהזכרנו...

קנ. הַכְּתָבָה

במאמר 'הוראה, חרטה ותשובה, לראשית שנת הלימודים',
שפרסם י' אפשטיין ב'הצבי' מג' חשון אלף ותתכ"ט לחורבן
(תרנ"ח), נאמר בין השאר:

ואנחנו המורים? העשה נעשה את חובתנו? כמה זמן נקדיש
להתעמלות. כמה פעמים בחדש נוליך את תלמידנו בשדה. כמה
משחקים נעמים המצאנו למענם, כמה פעמים ביום נפור את עב
ענן הלימודים הקשים, כמה פעמים ננתק את שלשלת הקריאות,
החשבונות, ההכתבות על ידי שעורים ממשים –
המלה הכתבה איננה במילון בן-יהודה באות ה'. גם
בהסתעפויות השורש כתב (עמ' 2547) אינה נזכרת.

קנא. מדוּנָג

ב'הצבי' מ'זום ג' בכסלו תרמ"ה נאמר:

בדבר הניר המשמן אשר הזכרנו בגליון השלישי שאל ממנו
האדון לנדוי חוכר מכירת הטיטון להודיע כי אין חשש איסור בזה
כי הניר מדֻנָג בדוּנָג ולא משָמן בשוּמן, ובשרוף איש את הניר באש
והריח ריח דוּנָג.

במילוני אבן-שושן וכנעני מובאות יותר מאוחרות לחידוש
לשון זה.

הצורה מדוּנָג אינה בנמצא במילון בן-יהודה, לא בערך
דוּנָג ולא באות מ'.

קנב. מדרשה

בסדרה 'ירושלים לפני ארבע אמות שנה', שפרסם דוד
ילין ב'הפרדס' ספר ב', תרנ"ד (עכשיו גם בכתבי דוד
ילין כרך ב', תשל"ג. קטע זה בעמ' 200) נאמר:

והמלך אל מועט'ם-עיסא בן אחי צלח-אלדין אשר תקן את שער המשגיח (אחד שערי החרם) כגון את המדרשה המועט'מיה אשר כנגד שער הדוידאריה ויקדש לה הכנסות כפרים רבים, ויבן גם חצר הסלע המדרשה הנחוויה ללומדי הדקדוק (בערבית יקראו לדקדוק: נחו) ומליצת השפה הערבית, וגם לה הקדיש הקדשות רבים, ואת המדרשה הנצריה על מגדל שער-הרחמים להוים בהקוראן והדקדוק ויקדש לה ספרים רבים. ילין משתמש כאן במלה מדרשה כבהוראתה בערבית (מדרסה) היינו: בית-ספר.

במילון בן יהודה הובאה המלה מדרשה בסימן חידושי בעל המילון לצדה:

מִדְרָשָׁה, שֵׁנ, מִר מִדְרָשׁוֹת, שם לבית-ספר תיכון, בין בית ספר למתחילים ובין בתי הספר העליונים...

להתחלת שימושה מביא בן-יהודה מקור מאוחר, כִּי־ז שנה אחרי כן:

...והשתמשו בו בהעתונים (האור שנת תרעא, בחדש חשון).

ה ע ר ה

למאמרו של א' צלמון "מהו אמרפל?" (קונטרס רנ"ז) העיר לנו ד"ר מנחם מורֶשֶׁת על דבריו של יחזקאל קוטשר ז"ל בעניין זה ב"ערכי המילון החדש וכו'" פרק א' (תשל"ב), עמ' 90-94 (הוצ' אוניברסיטת בר-אילן), ושם דיון ממצה על אמרפל / מרכול ועל גלגל משמעותיו בעברית של חז"ל ובניבי הארמית,